

Veileder for gravferdsforvaltningene

Gravlegging uten kiste

Tidligere lå det i Gravferdsforskriftens §28 et absolutt påbud om kiste ved gravlegging. Med siste revisjon kom følgende formulering inn i samme paragraf, andre ledd:

«Når særlige grunner tilsier det, skal Kirkelige fellesråd gi tillatelse til gravlegging uten kiste. Fellesrådet kan sette vilkår for tillatelse. Fellesrådets vedtak kan ikke påklages»

Denne veilederen omhandler bakgrunnen for bestemmelsen og gir innspill til hvordan forvaltningene kan forholde seg til den i saksbehandling, i møte med ansvarlig for gravferden og praktisk ute på gravplassen.

Bakgrunn

I forbindelse med kirkeforliket på Stortinget i 2008 ble det besluttet at Gravferdsloven skulle gjennomgå. Formålet var å styrke religiøse minoriteters mulighet til å ivareta sin praksis i forbindelse med gravferd. Dette kom til uttrykk i flere bestemmelser i loven og lå til grunn for revisjonen av Gravferdsforskriften.

I sammenheng med gravlegging uten kiste er det særlig to paragrafer i loven som blir relevante. Den ene er § 1 første ledd, første setning: *«Gravlegging skal skje med respekt for avdødes religion eller livssyn»*. Gjennom denne formuleringen gis forvaltningene en forpliktelse til å finne gode løsninger i møte med mangfoldet. Her ligger en understrekning av at oppgaven som offentlig gravferdsforvaltning har hele befolkningen som målgruppe, uavhengig av enkeltborgerens kulturelle eller religiøse tilhørighet.

Den andre er § 6. Denne omhandler innbyggers rett til grav. Generelt har alle innbyggere rett til fri grav i hjem-kommunen. Nytt etter revisjonen i 2012 er retten til grav tilrettelagt for religiøse behov. Fra lovgivers side er dette en videreføring av det som følger av den alminnelige tros- og livssynsfrihet. Dersom hjemkommunen ikke kan tilby slike graver, skal gravferdsforvaltningen dekke kostnadene for gravlegging i en annen kommune.

Tilrettelegging av grav aktualiserer spørsmålet om tilrettelagt gravferd. Prinsipielt og praktisk kan det være vanskelig å trekke et skille her. Dette er den viktigste grunnen til at departementet i arbeidet med Gravferdsforskriften åpnet for en betinget mulighet for gravlegging uten kiste. Gravlegging uten kiste knyttes gjerne til muslimsk gravferdspraksis, men ønsket om slik gravlegging kan ha ulike begrunnelser. Forvaltningene må være forberedt på at ulik begrunnelse vil og kunne påvirke ønsket praksis.

Utfordrer etablert praksis

Da forslag til ny gravferdsforskrift var ute på høring vakte åpningen for gravlegging uten kiste mange reaksjoner. Kistepåbudet sikret direkte og indirekte en hensiktsmessig og verdig håndtering av avdøde fra vedkommende ble lagt i kista, til graven var kastet igjen. Løft, transport, oppbevaring og selve gravleggingen er oppgaver som blir lettere å håndtere med en kiste enn en svøpt kropp. Videre har kisten sikret en fysisk og mental barriere mot den døde kroppen. Dette er særlig et poeng med tanke på arbeidsmiljøet til de ansatte på gravplassene.

Det er grunn til å ta på alvor at gravlegging uten kiste gir flere utfordringer som må løses til beste for alle involverte parter. Med forvaltningens mulighet til å sette vilkår for tillatelsen, følger et ansvar for å gjøre seg kjent med helheten av hensyn og hvordan man kan løse dette på en forsvarlig måte.

Om bestemmelsens innhold

I henhold til bestemmelsen *skal* fellesrådet gi tillatelse til gravferd uten kiste, dersom særlige grunner tilsier det. Lovgivers intensjon er at gravlegging uten kiste skal være en reel mulighet for de som påberoper seg slike grunner. Regelgiver har videre i merknadene til bestemmelsen tydeliggjort i forarbeidene at det ikke skal stilles for strenge krav til begrunnelse som oppgis for å kreve gravlegging uten kiste. Her ligger det en forpliktelse på forvaltningene til å imøtekomme søknader og finne løsninger som gjør det praktisk mulig å gjennomføre en slik gravlegging

Hva er særlige grunner?

Gravferdsforskriften legger ingen føringer for hva som kan anses som særlige grunner. I loven gis religion og livssyn en særskilt oppmerksomhet. Men og andre hensyn kan anses som vektige. Departementet har i sine merknader lagt vekt på at ønsker og behov knyttet til gravferden, som avdøde eller ansvarlig for gravferden har gitt uttrykk for, må kunne ses som tungtveiende.

Denne mer generelle tilnærmingen kommer også til uttrykk i Gravferdsforskriften § 32. Her slås det fast at der forholdene ligger til rette for det, bør de etterlatte gis anledning til å være til stede ved selve kremasjonen. Denne anledningen knyttes heller ikke eksklusivt til livssyn, men hensynet til de etterlattes ønsker mer generelt.

Fellesrådet kan sette vilkår

Parallelt med forpliktelsen ovenfor intensjonen i bestemmelsen, har Kirkelig fellesråd ansvar for en rekke andre forhold knyttet til gravlegging. Det er tydeliggjort i regelgivers merknad til bestemmelsen at fellesrådets adgang for å sette vilkår for tillatelsen er knyttet til ønsket om at gravlegging skal skje på en forsvarlig måte og at hensynet til de som arbeider på gravplassen ivaretas. Her blir særlig sikkerhet ved åpning, gravlegging og gjenkasting av grav viktig, samt det overordnede ansvaret for de ansattes arbeidsmiljø. Videre vil gjennomføringen av selve gravleggingen stille ulike krav til praktiske forhold, sikkerhetstiltak samt ansvars- og arbeidsdeling. Kirkelig Fellesråd må sette seg inn i risiko, praktiske forhold og hvilke hensyn som må tas for å ivareta ansvarlig for gravferden, deltagere i gravfølge, ansatte og eventuelt andre impliserte parter. Departementet har i merknaden til bestemmelsen nevnt krav om at gravfølget selv må kaste igjen graven som et eksempel på vilkår for dispensasjon fra kistekravet.

Eventuelle vilkår som settes må ses som virkemidler for å sikre at helheten av hensyn ivaretas til beste for alle parter. Eksempler på utfordringer som kan utløse behov for vilkår beskrives under avsnittet om HMS og hensyn til allmenheten. Vilkårene må settes som en konsekvens av reelle og vesentlige problemstillinger. Det er kirkelig fellesråd som avgjør om eventuelle vilkår for gravlegging uten kiste er imøtekommet, og om det er forsvarlig å gjennomføre gravleggingen som planlagt.

Merkostnader og brukerbetaling

Det førende prinsippet i Gravferdsloven er at det ikke tas avgifter for tjenester som ikke kan velges bort for å sikre grunnleggende rettigheter. Det kan i utgangspunktet ikke tas avgift for selve gravleggingen eller en frigrav i fredningstiden. En gravlegging uten kiste kan medføre en del merutgifter sammenlignet med en ordinær gravferd. Med utgangspunkt i nevnte prinsipp er det vanskelig å se for seg at forvaltningen kan ta ekstra betalt for egne tjenester og utlegg utover det en vanlig gravferd krever. Derimot er det ikke rimelig at forvaltningene skal dekke ekstra utgifter ansvarlig for gravferden får ved kjøp av ekstra tjenester fra byrå etc.

Den som har rett til å sørge for gravferden søker om tillatelse

Gravferd skal finne sted i respekt for avdødes tros- og livssyn. Det betyr at det skal legges til rette for gravferdspraksis som følger av avdødes livssyn. Det samme gjelder for eksempel ønske om askespredning eller uttalt ønske om å ikke bli kremert. Likevel er det fortsatt ansvarlig for gravferden som avgjør hvordan en gravferd skal gjennomføres. Med mindre vedkommende opplagt krenker avdøde gjennom valg som gjøres, er det ansvarlig for gravferden som skal ha siste ordet. Derfor er det den som etter Gravferdsloven har rett til å sørge for gravferden som må stå som søker om tillatelse til gravlegging uten kiste. Dersom det skulle oppstå uenighet mellom den som har rett til å sørge for gravferden og andre interessenter, skal forvaltningen som ellers forholde seg til ansvarlig for gravferden. Dette eksemplet illustrerer hvorfor det er viktig med gode rutiner knyttet til utnevning av ansvarlig, rent generelt.

Ulik tradisjon og praksis

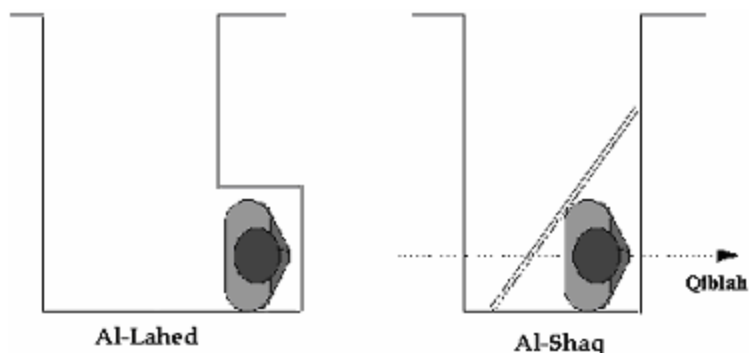
Muslimske tradisjoner får naturlig nok størst oppmerksomhet i forbindelse forskriftsendringen. Likevel kan det som tidligere nevnt være mange grunner til å ønske gravlegging uten kiste. Et konkret eksempel kan være et økofilosofisk ståsted. Det er påregnelig at en del moderne, alternative retninger vil etterspørre et slikt tilbud i årene som kommer. I Malmø gravlegger en liten koloni mandeere sine døde uten kiste. I Israel er gravlegging uten kiste den vanligste praksisen blant jøder. Ved behandling av søknad om tillatelse til gravlegging uten kiste blir det viktig å danne seg et godt bilde av hvordan selve gravleggingen skal foregå. Skal deltagere i gravfølget ned i graven? Er det av betydning hvordan avdøde senkes eller legges til rette i graven? Er gjenkasting av graven en integrert del av ritualet, eller av mer praktisk karakter? Slike spørsmål kan få betydning for utforming av graven, behovet for sikkerhetstiltak og hvilke oppgaver de ansatte ved gravplassen kan ivareta.

Ved muslimsk gravlegging uten kiste vil noen i gravfølget ønske å stå nede i graven for å ta imot avdøde og legge kroppen til rette på høyre side, med ansiktet vendt mot Mekka.

I land hvor det er vanlig med muslimsk gravlegging uten kiste er det to måter å anlegge graven på:

Den ene ligner en tradisjonell norsk grav. Her legges det en skråstilt plate, planker eller tilsvarende over avdøde for å skjerme mot jord ved gjenkasting. Det kan og være aktuelt å lage to nivåer på gravbunnen. Et hvor de som skal legge avdøde til rette kan stå, og en avsats avdøde kan legges på. Denne gravformen kalles Al-Shaq.

Den andre varianten kalles Al-Lahed. Her graves det først en vertikal grav. Deretter graves en horisontalt nisje i bunnen av graven, stort nok til å gi plass til avdøde. Dette vil i de aller fleste tilfeller være umulig i Norge med våre jordforhold og de maskinene vi benytter til graving. Videre vil det være svært vanskelig å imøtekomme gjeldende sikkerhetskrav ved et slikt arbeid.

Kilde: <http://www.alkhidmat.no/doden.pdf>

Det er ulike syn på gravlegging uten kiste blant muslimer i Norge. Ulike skikker innen muslimsk tradisjon skal ivareta noen grunnleggende hensyn til den døde kroppens verdighet. Å hindre at jord blir kastet direkte på avdøde er et slikt hensyn. Å skjerme kroppen fra vann i graven et annet. En del muslimer som er positivt innstilt til kiste mener at kisten ivaretar den horisontale nisjens funksjon i Al-Lahed-graven, i tillegg til at den gir beskyttelse mot direkte eksponering mot vann i graven. Det kan være grunn til å gi en innføring i disse problemstillingene dersom etterlatte ønsker gravlegging uten kiste der det er store problemer med grunnvann eller lignende utfordringer. Av hensynet til avdødes verdighet generelt kan det vurderes om muligheten til å få en grav uten grunnvannsproblemer kan stå som et vilkår for tillatelsen.

HMS og hensyn til allmenheten

Det er fullt mulig å gjennomføre gravlegging uten kiste på en verdig måte, i tråd med gjeldende sikkerhetsbestemmelser. utfordringen ligger i at en del ting må løses på nye måter. Kiste på budet og vanlig gravleggingspraksis har vært førende for de løsningene som har blitt valgt til nå. Kista påvirker og i stor grad hvordan de ansatte forholder seg mentalt til sine arbeidsoppgaver. Ved gravlegging uten kiste må det tenkes nytt på en del punkter. Særlig gjelder det der gravferdspraksisen innebærer at deltagere i gravfølget skal ned i graven.

I slike tilfeller må graven alltid stemples for å kunne ivareta sikkerheten. Det må være enkelt å komme seg inn i og ut av graven. Når etterlatte både skal ned i graven for å legge avdøde til rette og kaste graven igjen selv, blir det viktig å gjennomtenke hvor og hvordan jorden oppbevares etter oppgraving. En må sikre seg mot at jord kan rase ned på de som oppholder seg nede i graven. Dersom jordforhold og andre faktorer tilsier at nødvendig sikkerhet ikke kan ivaretas selv ved full stemping, må det settes som vilkår at gravlegging uten kiste kun kan gjennomføres dersom dette er praktisk mulig uten at folk oppholder seg i graven ved gravlegging.

Samtidig bør avstanden mellom jordhaug og grav være slik at den gir nødvendig plass og gjenkastingen kan skje uten unødvendig mye bevegelse. Plassering av redskaper og andre ting som kan representere en risiko må og planlegges grundigere enn ellers. Dersom avdøde skal løftes ut av kiste på gravplassen vil dette kreve rom rundt kisten. I Malmø brukes et eget stativ til å sette kisten på i den sammenheng. Slike fysiske størrelser, handlinger som skal utføres og størrelsen på gravfølget er variabler som påvirker forberedelsene som må gjøres. Det samme gjelder for vær og årstid. Derfor blir det avgjørende viktig med en tett dialog med ansvarlig for gravferden for å få klarhet i det som skal skje og hvilke hensyn må tas.

I Malmø har gravlegging uten kiste etablert seg som den desidert vanligste gravferdsformen for muslimer og mandeere. Forvaltningen har en ansatt som er hovedansvarlig for kontakt med trossamfunnene og koordineringen av slike gravferder. Her er prosedyren etablert og alle involverte kjenner oppgavefordelingen og prosessen. Gravplassforvaltningen har satt som krav at avdøde skal fraktes til gravplassen i kiste. Fremme ved graven settes kisten på kistestativet. Avdøde løftes ut av kisten og ned i graven, hvor noen deltagere i gravfølget tar imot den svøpte kroppen og legger den til rette. De ansatte er ikke til stede ved graven under gravleggingen, men observerer på avstand. Gravfølget kaster graven igjen selv.

Prosess og praktiske løsninger

I de tilfeller hvor deltagere i gravfølget skal ned i graven, er det avgjørende at graven stemples slik at den sikres mot ras. Med standard stemplingsutstyr kan dette bli problematisk. Dette handler både om plass nok nede i graven og demontering av stemplingsutstyret når gravfølget skal kaste igjen selv. Det finnes noen mulige løsninger i handelen, men disse vil ikke passe ved alle jordforhold. En annen mulighet er å lage en stemplingskasse av tre som blir igjen i graven. Treverket vil med tiden bli helt nedbrutt, så lenge det er tilstrekkelig vann- og luftgjennomstrømningen i jorden. I Sverige er det flere forvaltninger som benytter en slik løsning ved ordinære gravferder.

Bilde: Her vises en stemplingskasse som blir benyttet ved alle kistebegravelser på Sigelhultskyrkogård, Uddevalla i Sverige. Denne blir etterlatt i graven etter gjenkasting.

Når folk skal ned i graven må det være nok rom til både avdøde og deler av gravfølget. Dermed må disse gravene være bredere enn standard. Ved stemping av vanlige graver ser vi på bildet at Sigelhultskyrkogård kun stiver av langsiden. Der gravfølget skal ned i graven må den graves bredere og kravet til sikkerhet blir særlig skjerpet. Derfor bør det vurderes om det er behov for å tette kortendene og stemple helt ned til bunnen av graven. Dersom det ikke er mulig å ivareta nødvendig

sikkerhet selv ved ekstra stempling kan det settes som vilkår at gravlegging uten kiste kun kan gjennomføres dersom gravlegging kan skje ved senkning uten at folk oppholder seg nede i graven.

Manuell gjenkasting av grav kan representere en viss risiko. Dersom det er mange i gravfølget som bidrar samtidig kan situasjonen bli uoversiktlig og faren for at man dulter borti hverandre blir større. Er det vått, snø eller is kan det bli glatt med risiko for fall. Der stemplingsutstyret skal heises opp igjen etter gjenkasting må dette stikke noe opp over gravkanten. Dette gir en viss snublerisiko. En bør derfor gjøre vurderinger om det er behov for å sette begrensinger for hvor mange som kan kaste igjen om gangen, om det skal treffes særskilte tiltak for å sikre arbeidet med tilrettelegging rundt graven, valg av type masse etc. Finnes det metoder for skliskring? Vil for eksempel kunstgressmatte være til hjelp, eller vil denne bli ekstra glatt når den blir våt og sand eller jord trampes ned i den?

Bilde: Side til stempling i tre. Her benyttes K-virke og finerplate.

Selv om det er mulig å avtale en særskilt arbeidsdeling hvor gravfølget ivaretar en del av de funksjonene de ansatte normalt utfører, er gravferdsforvaltningen fortsatt ansvarlig for sikkerheten på gravplassen. En bør derfor ha en gjennomtenkt beredskap for hva man gjør dersom et uhell skulle skje. Ansvar og oppgavefordeling knyttet til varsling, førstehjelp og redning må utarbeides. Dette gjelder generelt for arbeidet på gravplassen, men blir særlig aktuelt i slike tilfeller.

Siden det i Norge så langt ikke har vært tillatt med gravlegging uten kiste har tradisjonsdannelsen i ulike miljøer tilpasset seg gjeldende praksis. Videre har det hatt stor betydning at det største muslimske begravelserbyrået tidlig fremmet et syn hvor kistegravlegging ble sett på som den praksisen som under norske klima- og jordforhold best ivaretar de hensynene muslimsk

gravferdsskikk krever. I dialog med muslimer som ønsker gravlegging uten kiste kan det derfor være legitimt å spørre hvorfor en ønsker en slik praksis i stedet for kistegravlegging og informere om hvilken funksjon kisten har, samt grunnleggende om betingelsene for nedbrytning lokalt. Dette kan bidra til at den ansvarlige for gravferden kan ta en kvalifisert beslutning om hva slags gravlegging som skal gjennomføres.

Gravlegging uten kiste krever mange unntak fra vanlig praksis, både når det kommer til ivaretagelse av overordnet ansvar og ressursbruk. Det er derfor nødvendig at prosessen med utvikling av et lokalt regelverk og rutinesett forankres i ansvarlig politisk organ.

Relevante bestemmelser og veiledere

Forskrift om utførelse av arbeid, kapittel 21 Forskrift om utførelse av arbeid, bruk av arbeidsutstyr og tilhørende tekniske krav (forskrift om utførelse av arbeid)

Tredje del: Krav til arbeid med fysiske risikofaktorer: Kapittel 21. Gravearbeid

https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2011-12-06-1357/KAPITTEL_3-12#KAPITTEL_3-12

Arbeidsmiljøloven:

tilrettelegging, medvirkning og utvikling i § 4-2.

det psykososiale arbeidsmiljøet § 4-3

det fysiske arbeidsmiljøet § 4-4

kjemisk og biologisk helsefare § 4-5

https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-06-17-62#KAPITTEL_4

Forskrift om organisering, ledelse og medvirkning

Kapittel 1-4, 7-11 og 14-16

<https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2011-12-06-1355>

Hovedavtalen for KA-området

Bestemmelser om tillitsvalgtes medvirkning i Del B, særlig aktuelt §9-3 og § 9-4

<http://www.ka.no/arbeidsliv/avtaler/hovedavtalen>

Forskrift om transport, håndtering og emballering av lik samt gravferd

<https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/1998-04-03-327/>

Arbeidstilsynets veiledninger:

Veiledning om biologiske faktorer:

<http://www.arbeidstilsynet.no/artikkel.html?tid=78908>

Veiledning om organisering og tilrettelegging av arbeidet:

<http://www.arbeidstilsynet.no/artikkel.html?tid=78877>

Sjekkliste

1 Generell risiko- og konsekvensutredning

Hvilke konkrete utfordringer skaper gravlegging uten kiste på det aktuelle feltet/gravplassen? Hvilke scenarier kan oppstå? Hva utløser dette av behov for av beredskap? Hvilke ferdigheter og hva slags kompetanse/kvalifikasjoner må det sikres tilgang til direkte i kontakt med gravfølget under gravlegging og på gravplassen generelt? Hvilke HMS-tiltak kreves? Jf bestemmelser og veiledere ovenfor.

2 Fastsetting av rutiner og generelle vilkår

Resultat av generell risiko- og konsekvensutredning omsettes i rutiner for saksbehandling og gjennomføring av arbeidsoppgaver. Ved behov fastsettes generelle vilkår for at gravlegging uten kiste skal kunne finne sted.

3 Forankring hos den som har rett til å sørge for gravferden

Drøfte ønsket med ansvarlig. Sørge for at vedkommende har forstått hva de praktiske forholdene innebærer og de generelle forutsetningene. Det kan være hensiktsmessig med en rutine hvor den som er ansvarlig for gravferden underskriver på at informasjon er mottatt og forstått. Viktig med kvalitetssikring av at rett person har blitt oppnevnt som ansvarlig, jf gravferdsloven § 9, andre ledd.

4 Kartlegge forløp og praktiske forhold

Skal noen av deltagere i følget ned i graven? Hvilke praktiske hjelpemidler/tilrettelegginger er det behov for? Er det ventet mange deltagere?

5 Saksspesifikk risiko- og konsekvensutredning

Er det forhold knyttet til den spesifikke saken som utløser særskilte behov knyttet til sikkerhet, praktisk tilrettelegging eller andre forhold?

6 Ivaretagelse av ansatte

Ivaretagelse av ansattes interesser og medbestemmelse må ligge som et hensyn i alle vurderinger som gjøres. Ansatte må også involveres i kartlegging og utarbeiding av rutiner jf hovedavtalen og Forskrift om organisering, ledelse og medvirkning.

7 Avtale med ansvarlig om arbeidsdeling, ansvar og vilkår

Tydlig, punktvis avtale med ansvarlig for gravferden og vedkommendes representant (byrå) om arbeids- og ansvarsdeling og eventuelle vilkår for dispensasjonen.

8 Evaluering

Etter gjennomført gravferd uten kiste bør forløpet evalueres med de involverte for å kunne vurdere om fremgangsmåte, vilkår og rutiner har fungert formålstjenlig eller om det er behov for endringer.

Kilder og ressenser

Etiske retningslinjer for åpning og lukking av grav, Malmø kirkegårdsforvaltning:

<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=649997>

Risiker og etiske aspekter ved gravgrävning, SVENSKA KYRKANS FÖRSAMLINGSFÖRBUND

<https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=687864>